

CHOROBY

Wielkie miasta [...] były rajem dla wszelkiego rodzaju mikrobów albo, jak ujął to brytyjski mikrobiolog John Cairns, „cmentarzyskiem ludzkości”. Najbardziej niszczycielskie plagi osiągały swoje apogeum, docierając do zurbanizowanych ośrodków, gdzie na skutek gęstości zaludnienia nawet najdrobniejsze zarazki pochodzące z prowincji natychmiast urastały do rangi niebotycznych problemów. Różnorakie drobnoustroje z powodzeniem wykorzystywały nowe miejskie ekosystemy, by stwarzać zagrożenie i powodować nieznane dotąd choroby.

Laurie Garrett, *The Coming Plague*

Dogłębne zrozumienie pandemii AIDS wymaga zainteresowania się sprawami historii i ekonomii politycznej: HIV [...] podążał wzdłuż głębokiej linii podziałów, wyznaczonej przez tworzone od lat struktury gospodarcze.

Paul Farmer, *AIDS and Accusation*

W ciągu cudownych lat po zakończeniu II wojny światowej, kiedy postęp naukowy i rozwój gospodarczy skłaniały przywódców państw i czołowych naukowców do wieszczenia nadejścia ery powszechnego pokoju i dobrobytu, specjaliści z zakresu nauk medycznych przepowiadali kres chorób zakaźnych. Świat zdrowych ludzi wydawał się celem realistycznym i osiągalnym. Amerykański minister zdrowia powiedział w 1967 r., że najwyższy czas zatrzaskać drzwi przed chorobami zakaźnymi. Optymizm ten miał pewne uzasadnienie. W wyniku wielkiej ogólnościatowej kampanii szczepień profilaktycznych udało się całkowicie unieszkodliwić ospę¹, której ostatni przypadek odnotowano w 1979 r. Występowanie malarii², kolejnej choroby siejącej spustoszenie na całym świecie, zdołano mocno ograniczyć, a na niektórych obszarach całkowicie

¹ Ospa prawdziwa – wirusowa choroba zakaźna, którą cechuje bardzo duża śmiertelność. Rezerwuarem zarazków jest człowiek, a do zakażenia dochodzi najczęściej drogą powietrzną kropelkową. Wykorzenienie ospy prawdziwej zostało uznane za jeden z największych sukcesów Światowej Organizacji Zdrowia (przyp. red.).

² Malaria (zimnica) – ostra albo przewlekła tropikalna choroba pasożytnicza. Jest najczęstszą chorobą zakaźną świata, występuje w ponad 100 krajach, a rocznie zapada na nią ponad 200 mln ludzi (przyp. red.).

wyeliminować, dzięki wyodrębnieniu nosiciela, czyli moskitów, które rozprzestrzeniały chorobę, a także na skutek opracowania i masowej dystrybucji środków leczniczych. Gruźlica, główna sprawczyni zgonów w XIX stuleciu, powoli wygasła. Amerykański minister zdrowia ogłosił, że do 1982 r. zniknie odra³, dzięki powszechnej akcji szczepień ochronnych. Jonas Salk wynalazł szczepionkę przeciwko polio⁴, porażeniu dziecięcemu, a wynalezienie antybiotyków zapowiadało rozprawienie się z wszelkimi dolegliwościami, począwszy od zapalenia płuc, a skończywszy na brzydkim oddechu. Wówczas, w ciągu dekady, wszystko się zmieniło.

Pojawienie się AIDS wywołało szok, a powszechny optymizm przekształcił się w coś, co Marc Lappé (1994) nazwał „terapeutycznym nihilizmem”, postawę często spotykaną dziś wśród personelu szpitali, według której wyleczenie pacjentów jest niemożliwe. Były też inne przyczyny tej zmiany: pojawienie się lekoopornych szczepów chorobotwórczych, nawrót malarii, cholery i gruźlicy w jeszcze bardziej śmiertelnych odmianach; zaobserwowanie nowych jednostek chorobowych, zwłaszcza boreliozy⁵, choroby denga⁶ typu II, zespołu ostrej niewydolności oddechowej⁷ (SARS), gorączki krwotocznej, takiej jak ebola⁸, która wywołuje obszerne krwawienia wewnętrzne i charakteryzuje się śmiertelnością na poziomie 90%. Przypadki zachorowań na odrę, która miała zniknąć ze Stanów Zjednoczonych w 1982 r., występowały dziesięć razy częściej w 1993 r. niż w 1983 r. Te i inne wydarzenia wymagały od specjalistów z dziedziny biologii, epidemiologii i antropologii przededefiniowania relacji, łączących istoty ludzkie ze światem mikrobiologicznym, a zwłaszcza tymi patogenami, które wywołują choroby. Jest oczywiste, że nie doceniliśmy zdolności adaptacyjnej mikroorganizmów do naszych reakcji na ich obecność i nie zrozumieliśmy w pełni, jak nasze wzorce relacji społecznych, politycznych i gospodarczych wpływają na pojawianie się i przenoszenie chorób.

³ Odra – nazwa choroby zakaźnej wieku dziecięcego, której objawami są m.in. stan zapalny górnych dróg oddechowych, wysoka gorączka, charakterystyczna wysypka. Przenosi się drogą kropelkową, często przyjmując postać epidemii. Przypuszcza się, że do Europy przynieśli odrę Saraceni, wywołując w VII w. n.e. pandemię tej choroby (przyp. red.).

⁴ Polio – wirus wywołujący chorobę Heinego-Medina, która może przybrać postać porażenia kończyn bądź ośrodków krążenia i oddychania. W XIX w. osiągnęła rozmiary pandemii, po wynalezieniu szczepionki liczba zachorowań znacznie spadła (przyp. red.).

⁵ Borelioza (choroba z Lyme) – to choroba zakaźna wywołwana przez bakterie i przenoszona na człowieka oraz niektóre zwierzęta przez kleszcze. Symptomami choroby są m.in. rumień wędrujący, objawy grypopodobne, dolegliwości stawowe, objawy zapalenia opon mózgowo-rdzeniowych (przyp. red.).

⁶ Choroba denga – potencjalnie śmiertelna choroba wirusowa, przybierająca postać gorączki krwotocznej. Przejawia się, prócz gorączki, silnymi bólami i sztywnością stawów. Przenoszą ją komary (przyp. red.).

⁷ SARS (zespół ostrej niewydolności oddechowej) – rodzaj nietypowego zapalenia płuc, które po raz pierwszy zdiagnozowano w 2002 r. w Chinach. Stamtąd, za pośrednictwem pasażerów linii lotniczych, SARS rozprzestrzenił się do innych krajów (przyp. red.).

⁸ Ebola – nazwa wirusa oraz choroby, gorączki krwotocznej, występującej endemicznie na terenie Afryki. Zараżenie następuje po bezpośrednim kontakcie z chorym (przyp. red.).

TABELA 8.1 Charakterystyka głównych chorób zakaźnych, dane za 2002 r. według liczby zgonów*

CHOROBA	ZGONY (W MLN)	% WSZYSTKICH ZGONÓW	TREND	NOSICIEL POŚREDNI, SPOŚÓB ZARAŻENIA	OBJAWY
Ostra niewydolność układu oddechowego	3845	6,7	Stąły	Bakterie i wirusy, przenoszone przez powietrze	Przebiegnięcie, ból gardła, grypa, zapalenie płuc i bronchit
AIDS	2821	4,9	Wzros- towy	Wirusy, HIV typu 1 i 2, kontakt seksualny, brudne igły i strzykawki	Postępująca dysfunkcja układu immunologicznego, od bezobjawowej do śmiertelnej; początkowo gorączka, utrata wagi, biegunka, zmęczenie, kaszel, zmiany skórne; infekcje oportunistyczne takie jak nowotwory i gruźlica
Choroby biegunkowe	1767	3,1	Spad- kowy	Bakterie i wirusy, przenoszone przez wodę i żywność	Częste stolce biegunkowe, czasami krwawe
Gruźlica	1605	2,8	Stąły	Bakterie, przenoszone przez powietrze	Ciężki kaszel, bóle w klatce piersiowej, wyczerpanie, utrata wagi i nocne pocenie
Malaria	1222	2,1	Wzros- towy	Pierwotniaki, przenoszone przez komary	Gorączka, bóle głowy, nudności, wymioty, biegunka, apatia, powiększona śledziona; niewydolność nerek, wątroby i układu oddechowego; wstrząs, obrzęk płucny i mózgowy
Odra	760	1,3	Spad- kowy	Wirusy, przenoszone przez powietrze	Wysypka i gorączka; w rzadkich wypadkach zapalenie mózgu
Zapalenie opon mózgowo-rdzeniowych	173	0,03	Stąły	Bakterie i wirusy, przenoszone przez powietrze	Zapalenie opon mózgowych i rdzenia kręgowego
Zapalenie wątroby typu B	103	0,02	Stąły	Wirus, kontakt seksualny	Jadłowstręt, bóle brzucha, czasami wysypka, żółtaczka, marskość wątroby
Leiszmanioza	51	0,01	Stąły	Pierwotniaki, przenoszone przez moskity	Zmiany skórne, zapalenie i tworzenie się strupów, owrzodzenie skóry, niszczenie tkanki w nosie i ustach
Schistosomatoza	15	0,001	Stąły	Pierwotniaki, przenoszone przez ślimaki	Marskość wątroby i anemia

Na podstawie: Światowa Organizacja Zdrowia, 2003, *World Health Report*. Dostępny w Internecie: <<http://www.who.int/whr/2003/en/annex2-en.pdf>>.

*Dane zebrane od organizacji członkowskich WHO.

Można odnieść wrażenie, że każda epoka ma swoją chorobę, która jest jej znakiem rozpoznawczym. Dżuma⁹ dymienicza z XIV i XV stulecia pojawiła się w następstwie otwarcia szlaków handlowych do Azji. Przenosili ją kupcy i żołnierze z centrum ówczesnego systemu światowego – na zachód do Europy, na wschód do Chin. Syfilis¹⁰ rozprzestrzenił się w XVI i XVII stuleciu na skutek wzrostu częstotliwości kontaktów seksualnych, podejmowanych przez ludzi mieszkających w miasteczkach i wielkich metropoliach. Gruźlica była plagą XIX w., roznoszącą się drogą kropelkową w gęsto zaludnionych miastach i slumsach Europy, Stanów Zjednoczonych oraz terenów peryferyjnych.

Jak się za moment przekonamy, znakiem rozpoznawczym ostatniego ćwierćwiecza XX i początku XXI stulecia jest AIDS – choroba będąca niejako świadectwem narastających nierówności ekonomicznych pomiędzy centrum a peryferiami, jak również towarzyszących temu procesowi różnic w podatności na choroby. Ponad 98% zgonów z powodu chorób zakaźnych (16,3 mln rocznie) notuje się na terenach peryferyjnych. W ujęciu globalnym 32% wszystkich zgonów jest powodowanych przez choroby zakaźne, jednak na peryferiach wskaźnik ten wynosi 42% w porównaniu z 1,2% w krajach uprzemysłowionych (Platt 1996:11). W tabeli 8.1 zestawiono główne choroby, dręczące współczesny świat, liczbę cierpiących na nie osób, roczną śmiertelność oraz informację, czy dana choroba wykazuje trend wzrostowy, spadkowy czy utrzymuje się na stałym poziomie.

Fakt, że każda epoka historyczna ma swoją charakterystyczną chorobę, świadczy wyraźnie o tym, że nasz tryb życia – wzorce społeczne i kulturowe w danym miejscu i czasie – w znacznej mierze definiują rodzaj i częstotliwość występowania chorób. Pytania, które należy w tym miejscu postawić, brzmią: co takiego w naszym postępowaniu wystawia nas oraz inne osoby na niebezpieczeństwo choroby? Jak to się dzieje, że stwarzamy warunki do niepowtarzalnych interakcji pomiędzy patogenami, ich żywicielami i środowiskiem? Dzięki jakim cechom ludzkich społeczeństw patogeny stają się bardziej lub mniej śmiertelne?

Wiele kwestii, które omówiliśmy w poprzednich rozdziałach, ma tutaj znaczenie. Dla przykładu, wzrost gęstości zaludnienia w wyraźny sposób wpływa na pojawianie się i częstotliwość występowania chorób, podobnie jak podział świata na część bogatą i biedną. Napływ do wielkich miast robotników z terenów wiejskich i chłopów, w miarę jak następuje koncentracja gruntów rolnych w ręku nielicznych właścicieli, powoduje wzrost zachorowalności. Strategia polityczna, która na pierwszym miejscu stawia wzrost gospodarczy i zaniedbuje programy ochrony zdrowia, przyczynia się do rozprzestrzeniania chorób, podobnie jak strukturalne programy dostosowawcze w krajach peryferyjnych, firmowane przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy, które zakładają

⁹ Dżuma – ostra, zakaźna choroba pochodzenia bakteryjnego. Nazwa funkcjonuje jako synonim zarazy, a dżuma była wykorzystywana wielokrotnie w historii w charakterze broni biologicznej (przyp. red.).

¹⁰ Syfilis (kiła) – bakteryjna choroba zakaźna wywoływana przez krętka bladego, jedna z najczęstszych chorób wenerycznych (przenoszonych drogą płciową) (przyp. red.).